

29 sentyabr / 2017

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev

XORTDANIN CƏHƏNNƏM MƏKTUBLARI

MÜQƏDDİMƏ

(əvvəli ötən sayımızda)

Mənim məqsədim bu məsələlərdən söhbət etmək deyil, əgər durub hiyleyişəriyyədən, həmlı-bərsihətdən bəhs açsaq, böyük bir kitab yazmaq məcburiyyətində olarıq. Əgər Ağdamın hamı hacılarından və kərbəlayı-məşədilərindən, seyidlərindən, kəndlər arasında olan qurtarmaz və tükenməz müharibələrdən söhbət başlasaq, gərək bir il burada oturaq. Mən yol adamıyam, işim var. Odur ki, Ağdamda dayanmayıb, faytonu qoşdurub yola düşdüm.

(Ardı 5-ci səhifədə)

Bir-iki verst getmişdik ki, "Nasirbəyli" adı bir kəndin qabağında bir nəfər müsünni kişi el eləyib faytonu dayandırdı və yavaşca dan nə dedisə, faytonçu üzünü mənə çöndərərək dedi:

- Bu kişi mənim dayımdır. Şəhərdə vacib işi var, izn verin yanımda aylaşdırım.

Cavabında dedim:

- Sənin dayın mənim yanımda da aylaşsın biter. Bahəm söhbət edə-ədə gedirik. Təklif də mənə el verməz.

Kişi:

- Çox sağ olun. - deyə aylaşdı yanımda, yola düşdü.

Bununla adi yol söhbətlərindən başladıq: "Gəlişiniz uzaqandırmı? Şəhərə buyurmaqda xeyirdimi?" və i.ə. Axırda bir-birimizin adını xəbər aldığımız yoldaşımın adı Məşədi Səttərdir. Şuşada sərrac dükanı var və hər bazar günü Ağdamda gəlib gedərdi. Bu, bir söhbətçi arif adam idi və danışığından əhli-savad olduğuna da anlaşırdı.

Bir qədər getmişdik. "Qarahacı" deyilən bir yerdə bir qoca kişiye çatdıq. Təqribən altmış yaşında, qırımsaqqal, sinəsi açıq, başına papaq əvəzinə yaylıq bağlamış, qabağında bir yüklü uzunqulaq yavaş-yavaş gedirdi. Bu kişi dönüb bizə baxıb, Məşədi Səttərə salam verdi.

Məşədi xəbər aldı:

- A Məşədi Səfər, haradan gəlirsən?

- Burada deyimənə bir-iki pud buğda aparırdım. Üyüdü kəndə qayıdaram.

- Əhvalin necədir, ev-uşaq salamatdırmı?

- Nə əhval, ay məşədi? Əhvalim budur ki, görürsən. Qoca vaxtımda görəcəklər günlerim var imiş. Bir vaxt var idi sənin kimi qonaqların iyirmisi qəpimdən girirdi. Xəcalət çəkmirdim. İndi... Özün görürsən. İndi, budur, səni görüb xəcalətimdən istəyirəm ki, yer ayrılısın, girim içinə. Mən Məşədi Səfər olam, sən gəlib mənim evimə yavaş-yavaşdan ötəsən, mən də səni yoldaşınla bir yerdə aparıb evimdə bu gecə qonaq saxlamayam? Bu mənim üçün ölümdən bədatdır.

Faytonçu atları tərpetdi. Biz də Məşədi Səfərə "xudəhafiz" edib onu daıda qoyduq.

Məşədi Səttər üzünü mənə tutub dedi:

- Bu kişi varlı-hallı bir adam idi. İlə bir-iki dəfə Şiraza gedib, oradan neçə yük papaq dərisi gətirirdi. Yaxşı da qazanardı. Bunun evini yixib bu halətə salan İmam oldu.

Mən təəccübə Məşədi Səttərin üzünə baxdım. Məşədi Səttər dedi:

- Təəccüb etməyin, mənim sözüümün canı var. Bu saat söyləyim. Siz yaqın çox eşidibsiniz. Bir adamın o birisinə acığı tutanda deyir: "İmam başına daş salsın, İmam evini yıxsın, İmam bəlalərini yetim qoysun"... Həkeza. İndi qulaq verin. Bu bədbəxt oğlu, hər il məhərrəm ayında yeddə gün İmam əhsanı verərdi. Boynuyoğun mollalar, tacirlər, seyidlər, ne bilim kimlər hər gün gəlib yağlı plovdan basırdılar. Nə qədər buna mənasız xərc vururdular. Buna "İmam evini yıxsın" deyirdilər, ya yox? Axır kasıb düşüb evini satdı. Evi də yaxşı ev idi; bilirdim nə qədər pul aldı. Cibində pulun cırıqlısını eşidib dedi ki, gərək gedib ağamı ziyarət eləyim. Bir böyük ziyafət verib təntənə ilə Məşədi Səfərinə gəldi. Elə ki ziyarətdən qayıtdı, baxdı gördü pullar xərclənib, ev də satılıb. Əlinə maya düzəltmək üçün qədim dost və əşqalarını yəndi, heç kəs el tutmadı. Axırda şəhərdə qala bilməyib, arvad-uşağını götürüb o, dağın etəyindəki kəndə köçdü. Orada bir dükən açdı, tapıq vursan uçar. İçində on beş manatlıq mal yoxdur. İndi buna "evini İmam yıxsın" demək olar, ya yox? Özü öləndən

XORTDANIN CƏHƏNNƏM MƏKTUBLARI

sonra da balaları yaqın dilənəcəklər. Buna "İmam bəlalərini yetim qoysun" demək olar, ya yox?

Bir qədər gedib uzun bir hasara çatdıq. Hasar bir dağın başında "Qarqar" deyilən bir çaya tərəf enib, çaydan keçib o biri dağın üstünə diklənibdir. Gəndən baxanda guya bir bayquş qanadlarını çayın kənarlarına sərb, çaydan su içməkdədir.

Məşədi Səttər dedi:

- Bu hasara Əsgərən deyirlər. Gərək eşitmiş olasınız.

Dedim:

- Çox gözəl eşitmişəm və oxumuşam... Bu məhəş hasarın 1905-ci sənədə oynadığı rol cəmi dünyaya məlumdur. Bu, iki qonşu və qaradaş millət bölen bir səddir. Nə qədər bu hasar durub, buna baxan türklərin və ermənilərin yaraları təzələnəcək. İxtiyar mənim əlimdə olsaydı, bu hasarı, qədim hasardan olmasına baxmayaraq, kökündən qazardım. Bəlkə bayquş kimi göz qabağında durub, keçmiş qanlı günləri baxanların yadına gətirməyə.

Əsgərən adlandıq. Bir də baxdıq, bir nəfər qırımsaqqal, uzunboylu, arıq kişi, özü kimi bir arıq yabının belində, tərkinde xurcun, atlatla gəlir. Yavaş-yavaş Məşədi Səttərə salam verib keçdi. Məşədi Səttər dönüb dalınca bir qədər baxıb dedi:

- "Evlərini İmam dağdanların" biri də budur. Amma bu hamıdan qoçaq çıxıb. Özünə bir çörək pulu yaradıbdir. Qulaq asın bundan sizə bir az söhbət eləyim.

Dedim:

- Buyur.

- Bu kişinin adı Məşədi Seyfulladır. Ağdam bazarında dükanı var. Yaxşı evi də var, qonaq gələne plov da verir. Bu da o biriləri tək varyoxunu xərcləyib, Məşədi ziyarətinə getmişdi. Gələndən sonra bir az bəkar gəzib, arvadının etəyinin pullarını satıb bir dükən açdı. İlk günü dükana qoyduğu malın qədərini artırı, nə də azalır. Hər kəs bunun dükənina bir dəfə gətse, onun malının siyahısı həmişə yadında qalar.

Mən öz eləyim: on givrənke yağ, bir düjün karandaş, bir banka zoğal mürəbbəsi, iki qutu cövhr, on givrənke qənd, bir parça mal piyi, beşaltı ədəd qalay çay qaşığı, bir şüşə sirkə, bir-iki kələf yezdi ipliyi, bir pud ağ neft... Xülasə, baxan deyirdi ki, buna on beş manat verən olsa dükənini bağışlayıb çıxıb gedər. Bununla belə, bunun işlərinə baxın. Məşəddən təzə qayıtmışdı. Hələ heç kəsini bunun xəspuşlanmasından xəbəri yox idi. Hamı onu varlı hesab edirdi. Bir gün Ağdam bazarına gəlib, xalqı başına cəm edib, bunlara Məşədi yolunun ağırığından və bu ağır yolu zəhmət çəkib getməyin savabının nətəhasızlığından, daşların dağırtana-dağırtana ziyarətə gəlmələrindən söhbət edirdi.

Məşədi and içirdi ki, İmamqulular adlanan bir mənzilə gəlib düşmüşdü. Gördü karvansarının qapısından böyük qara daşlar yan-yana düşüb. Karvansarının dərbanı nağıl etdi ki, bu daşlar bu gecə buraya gəliblər; ziyarətə gedirlər, səhər durub bunları burada görməyəcəksiniz.

niz. - Sübh, - deyir, - durduq, gördük, həqiqət, o daşlardan bir nişanə yoxdur.

"Çinaran" adlanan mənzilə gəlib haman daşları orada gördüm... Məşədi camaatı inandırmaq üçün neçə dəfə getdiyi İmama and içdi. Camaat da ağızlarını ayırmış onun söhbətlərinə qulaq verib, peydarpey salavat çevirirdi. Qalaq asanların hesabı artdı. Bunu görüb məşədi dedi:

- Camaat, bu saat mənim evimdə bir seyid qızı aylaşsın. And olsun gedib özümü sürdüüyüm qəriblər şahına, bu saat onun eynində libası yoxdur. Mən öz tərəfimdən on manat verirəm. Sizin də kəraminizdən nə gəlir, müzayiqə etməyin.

Məşədinin söhbətindən ürəyi yumşalmış camaat başladı pul toplamağa. Ağır miqdarda bir məbləğ cəm olub məşədiyə vüsul oldu. Neçə vaxtdan sonra işin üstü açıldı. Həqiqətən bir seyid qızı haman günü məşədinin evinə libassız aylaşmış, o da məşədinin öz arvadı imiş. Heç kəsə onun arvadının seyid qızı olduğu məlum deyilməmiş. Sübh evdən çıxanda məşədi arvadına əmr eləyir ki, o, bazardan qayıdıncə libassız aylaşsın. Bu da onun üçün imiş ki, məşədinin andı yalan olmasın.

Bundan da sonra özge bir mədaxil yolu tapdı. Birdən eşidir ki, filan kənddə filan sərvətdar mərhum olubdur. O saat atını minib gedib oraya. İçəri daxil olub, başlayır hönkürtü ilə ağlayıb başına vurmağa:

- Əlimdən gədən qardaşım vay! Ümidim vay! Belimin dayağı vay!..

Habelə... Üç gün yaxa açıb təziyədar olur. Üç gündən sonra mərhumun ailəsinə sərəsələməti verib deyir:

- Daha mən getdim. Dükənini sahibsizdir.

Ancaq bir iş var, deməyə xəcalət çəkirəm.

- Nə iş var, məşədi? Buyur!

- Yox, qəlsin, bir ayın gün danışarınq.

- Axır gənə, de görək nədir?

- Gərək mən söhbəti açmayaydım. İndi ki bir səhv elədim, gərək deyim, rəhmətliyin mənimlə bir xırdaca hesabı var. Keçmişdə mal aparırdım, bir əlli manat qalıbdır. Mən bir söz demirəm, istəmirəm də. İstəyirsiniz mərhuma halal eləyim. Ancaq deyirəm ki, bilirsiniz.

Mərhumun varisləri bir-birinin üzünə baxıb, ürəkləri yumşalmış hallarında ölümlərini şüğütlizmə etmək istəməyib pulları verirlər. Bəzən oxu daşa da toxunur: mərhumun varisləri görürsünüz ki, deyirlər:

- A məşədi, sənin sözüünə inanmamağa haqqımız yoxdur, məşədi kişisən, sənə yalın olmaz. Ancaq nişanə mal almaq mərhumun adəti deyildi. Bir il çılpaq qalmağa razı olardı, üç arşın nişanə qədər almazdı.

Cavabında məşədi deyir:

- Nə etməli, siz vermirsiniz, mən də istəmirəm. Pul deyəndə əl çirkədir, rəhmətliklə iyirmi il duz-çörək yemişik, qurban olsun o duzçörəyə.

Bunu deyib varisləri şübhəli qoyub atını minib, çıxıb gedir. Bir neçə gündən sonra görürsünüz varislər şübhədən çıxmaq üçün özləri gəlib azdan-çoxdan məşədiyə verib halallıq alırlar. Bu məşədinin peşəsi budur. İndiki dükanı boşdur,

gedib ölü sahiblərindən pul istəyəndə deyir:

- Parçanı mərhum mənim qonşumdan alıbdır. Yanında pul olmayıb, mən vermişəm.

Bu yaxında "Xocalı" adlanan bir kənd var. Bu günlərdə orada Hacı Zeynal adlı bir varlı kişi vəfat eləyibdir. Məşədi yaqın onun təziyəsindən gəllir. Görəsən varislərindən nə qədər çırpıbdır.

"Xocalı" çayını və "Çaparxana"sını keçib bir səhraya çıxdıq. Yolun altında və üstündə nizamlı düzölmüş "Tökme tapələr" var idi. Məşədi Səttər nağıl etdi ki, bu tapələr də qədim hasardandır. Burada qədim zamanda Sultan Səlimlə Şah İsmayılın arasında böyük müharibələr olubdur.

Bir az getmiş gördük ki, bir nəfər şəxs bir küren atın belində yel kimi gəlir. Atın ayaqları guya yerə dəyməyirdi. Yaxınlaşıb, salam verib, gülüb kimi ötüb keçdi.

Məşədi Səttər dedi:

- Bu da bir tühaf vücuddur; yöl üstüdür, bundan da bir qədər sizə nağıl eləyim, vaxt keçsin.

Dedim:

- Buyur.

Məşədi başladı:

- Bu şəxsin adına Hacı Mehdi oğlu Əsgər deyirlər. Atası buna böyük sərvət qoyub getmişdi. Sərvətin çox yarısını dost-aşna yolunda xərc etdi. Qış fəslində az gecə olardı ki, bunun evində neçə nəfər qonaq plov yeməsin. Bahar fəslində hər həftə dost-aşnalarını şəhərin ətrafındakı çay kənarlarına, meşələrə, bulaqlara, "Tursu" deyilən yerə qonaq çağırır, xanəndə və nəvəzəndələrlə onlara kef verərdi. Bir dəfə dost-aşnasına xəbər verdi ki, hamısı cümə günü ona, aşırma plov qonaqdır. Biz çox fikir elədik ki, "aşırma plov" bu nəyə deyir, bir şey anlaya bilmədik.

Axşam cəm olduq onun evinə. Adama bir-iki stəkan şirin çay içib bir qədər söhbət edəndən sonra hər iki adama bir məcməyi plov gəldi və hər məcməyə iki ədəd kəkkik ayaq-ayağa bağlanıb plovun üstündən aşırılmışdı. Aşırma plov bu imiş. Qalan dövlətinin də axırına İrandan gəlmiş bir dərviş daş atdı. Dərviş elmi-kimyada məharət yetirdiyinə bunu inandırır və hər mənəni döndərərək qızıl etmək sirlərini bildiyini söyləmişdi. Bu bədbəxt oğlu aldandıb dərvişi gətirib saldı evinə. Əlinde olan mayanın hamısını kürədə yandırandan sonra, bir səhər durub dərvişi qaçmış gördü.

İndi bunun Ağdamda bir xırdaca dükanı var, oturub alış-veriş eləyir. Hər nə qazansa dost-aşna yolunda xərc eləyir. Bir qədər nəfər ondan axırını köynəyini istəyə, yaqın çıxardıb verər. İndi bundan sizə bir hekayə nağıl eləyim.

Bizim Ağdam bazarnı gördünüz. Tühaf bir bazardır. Orada bu bazardan o bazardək təmam bəkarlıqdır. Alış-veriş nüdrədən olur. Bəlkə bir yerdə ölü düşsə, kafən, sıldırü kafur üçün bazara gələnlər. Dükənçilər dəstə-dəstə o dükəndə, bu dükəndə yığılıb, boş söhbətlərlə vaxt keçirirlər. İttifaqən, Bakıdan, Tiflisdən, ələlxüsus Moskavadan tacirlərin biri qayıdıb gələndə bazarda bəyram olur. Neçə günlərlə bədbəxtlərə rahatlıq verməyib, hər gün başına cəm olub,

onu gördüyündən, eşitdiyindən, gedib gəldiyindən danışdırıb qulaq asırlar. Haman buradan atlı keçən oğlan birdən bazardan yox oldu. Təmam iki həftə dükanı bağlı qaldı. Sonra məlum oldu ki, Qazax qəzasında bir nəfərdə "Diliboz" cinsindən bir atın sorağını eşidib, onun dalınca gedibdir. Haman atdır ki, İndi altında idi. İki həftədən sonra bazar adamı bunun qayıtdığından xəbər tutub, bir-birlərinə söz verdilər ki, Hacı Mehdi oğlundan haraya getdiyini və bu iki həftənin ərzində nə yerlərdə gəzdiyini bir nəfər xəbər almasın. Guya ki, o, buradan heç bir yana getməmişdi. Əsgər gəlir bazara. Dükənların qabağında dolanır. Ancaq bir dükənçi buna etina eləməyir. Salam verir. Salamını soyuq bir halda alıb, yenə işinə məşğul olur. Əsgərin bağı çatlayır. Nəcə ola bilər ki, bu, bir belə zəhmət çəkib gedib "Diliboz"lardan al gətirsin, amma bunu bir adam xəbər almasın! Bir də baxır, görür, bir dükəndə beş-on nəfər dükənçilərdən cəm olub söhbət eləyirlər. Birbaşa yanaşır oraya.

- Salaməleyküm.

- Əleykəssalam, ağa Əsgər, niyə aylaşmırsınız?

Əsgər aylaşır. Camaat öz söhbətində davam eləyir. Əsgər nə qədər gözləyir ki, bütün bu müddətdə harada olduğunu bir xəbər alan olsun. Ta o da nə növ gedib gəldiyini söyləsin. Bunun əvəzində dükənçilər hər biri bir bəhanə ilə durub dağılmağa üz qoyurlar. Birisinin dükənini sahibsiz qalıb, birisinin namazı keçir, birisi axşam yeməyi üçün tədarük görməyibdir, birisi poçta gərək pul barat ələsin. Xülasə, bir-bir durub gedir, Əsgəri dükən sahibi ilə bir yerdə qoyurlar. Dükən sahibi isə dəftər-çotğeni çıxarıb hesaba məşğul olur. Əsgər bir qədər aylaşıb qalxır ayağa.

- Xudəhafiz!

- Xudəhafiz, ağa Əsgər!

Bunu deyib dükənçi yenə başını aşağı salıb məşğul olur. Əsgər məyus qayıdır öz dükənina. Dükənçilər bununla bir neçə dəfə belə rəftar edəndən sonra Əsgər əhvalatı duyur. Bir dəfə yenə görür ki, bir dükəndə neçə nəfər aylaşıb laqırtı vurur. Durub yavaş-yavaş o tərəfə yönəlir. O biri dəfələr tək dükənçilərdən biri qalxıb deyəndə ki:

- A kişi, yaxşı yadıma düşdü, Hacı İmamqulunun vəkselinin vaxtıdır, aparım onun pulunu verim.

Əsgər ondan cəld qalxıb, əbanın altından beşaçılan tufəngi çıxarıb, patronlayıb dedi:

- Əyləş yəsa! Yoxsa odladım! Hər kəs yerindən qalxsa, atamın oğlu deyiləm cəmədayini yerdə qoymasam!

Hamı susub sakit əyləşdi. Əsgər dedi:

- İndi qulaq verin. Bir nəfərdən xəbər tutdum ki, Qazax mahalında Rüstəm bəyin ilxısında "Diliboz" nəslindən bir at var ki, dünyanın yarısına dəyər...

Burada Əsgər iki həftənin içərisində başına gələnləri, tufəngi adamlara tərəf tutmuş nağıl eləyib qurtarandan sonra dedi:

- İndi mən sözüüm qurtardım. Hər kəsin harada nə işi var isə buyurub gədi bilər.

Camaat gülüşüb xəbər verdilər ki, heç kəsini

heç yerdə işi yoxdur. Hamı avaradır. Bu nəfər onunla şuxluq eləmək istəyirdilər.

Gecə saat on ikiyə yaxın Şuşaya yavaş-yavaş gəldi. Ancaq şəhər görünməyirdi. Əvvəlcə qarabalıqdan savay bir şey yoxdu. Səbəbi nəfər ağırdım. Məşədi

Səttər gülüb dedi:

- Burada şeytan özünə doqquz gün əvvəlcə gecə toy elədi. Şəhərin evlərindən məşədiyə gətirmişdilər. Gecə-gündüz tufəng səsləri kəşimirdi. Hətta şeytan tərəfindən gəlmiş bir yaranalı şəhərin içində top da atırdı. Toy çox şükürlə keçdi. Camaatdan da çox qırılan oldu. Ancaq nə etməli, şeytan əməlinə xata çıxmasa olmaz.

Dedim:

- Doğru buyurursan.

Faytonçu soruşdu:

- Hara düşəcəksən?

Dedim:

- Təbrizli Mirza Qoşunalini tanıyırsan?

Dedi:

- Mirza Qoşunalini Qarabağda uşaqlıqda tanıyırdın.

- Onda birbaşa onun evinə sür.

- Baş üstə.

Neçə dəqiqədən sonra fayton bir heyətə dəyandı. Bu, Mirza Qoşunalinin evi idi. Qapı açıldı. Gödək boylu bir adam başını çöbə çıxarıb xəbər aldı:

- Kimsən?

Cavabını faytonçu verdi:

- Qonaqdır. Tiflisdən gəlir. Sizlə işi var.

- Buyursun, buyursun!

Mirzə pilləkəndən aşağı enib, özü qabaqca mənə salam verdi:

- Salaməleyküm, siz çox xoş gəlibsiniz. Buyurun içəri.

Faytonçunun haqqını verib, Məşədi Səttərlə vidalaşdı. mirzənin dalınca daxil oldum mənzilə. Mirzə yer göstərdi:

- Buyurun, aylaşın. Yaqın yol sizi yorubdur. Samovar da hazırdır. Çay içmək mənim üçün bir azar olubdur. Sübhədən gecə yatınca qədər gərək mənim samovarım qaynasın. İçdiyim çayın hesabını da bilirməm. Deyirlər çay nədir, say nədir.

Mirzə iki stəkan çay töküb birisini mənim qabağıma, birisini də aylaşıb öz qabağına qoydu.

- Sizin təşrifiniz həmişə Tiflisdə olur?

- Bəli, Tiflisdə oluram. Ancaq səyahətə xoşladığımdan, başqa şəhərlərə və vilayətlərə də gedirəm.

- Əlbəttə, səyahət çox gözəl şəvətdir. Deyəndə çox oxuyan çox bilməz, çox gəzən çox bilər.

- Həqiqət düz buyurursunuz. Amma necə ki mən eşitmişəm, sizin əlimizə heç bir şeyə çata bilməz. Mən Qafqazın hər bir şəhərində sizin tərifinizi eşitmişəm. Yaqın siz Tiflisdə Ağ Mollanı tanıyırsınız.

- Xidmətlərinə çata bilməmişəm. Amma bəli, diqqət var, alim adamdır.

- Sizin tərifinizi mənə o söylədi. Mən bir müşkül işə düşüb, oradan buraya xidmətinizə gəlmişəm.

(ardı növbəti sayımızda)